

MILYEN LEHETETT A HONFOGLALÓK HŐSEPIKÁJA?

Legutóbbi összefoglalásomban¹ áttekintettem azokat a hagyományokat, amelyek szibériai epikus jellegű énekek párhuzamainak bizonyultak, valamint olyan elemeket és részleteket, amelyek ilyen epikában Keleten megjelennek. Mint-hogy ez a tanulmány egyúttal korábbi eredményeim összefoglalása is, valamint az összes addigi irodalmat idézi, ezentúl csak erre hivatkozom. (Legfeljebb néhány azóta megjelent írásra fogok még utalni.² Amit tehát valaki részletesebben kifejtve akar látni, ott megkaphatja. Itt csak az eredményeket használom fel egy új áttekin-tésre.

Melyek ezek a keletről hozott epikai elemek?

1) A hős alszik, ellenség közeledtére költögetik. Fölkel, harcol, (győz), megjósolja halálát, levágják, meghal. *Kerekes Izsák-történet*. A keleti megfelelők-ben győz, majd a legősibb formában újra elalszik.

2) A hős harcol, közben meglátja, hogy egy lányt elrabolt az ellenség, utánaered, megküzd a rablóval – fegyvertelen bírkózásban –, majd a lány segítségé-vel megöli, utána fa alatt alszik, s a lány a fejében keres. *László legenda*.

3) A hős lakoma után alszik a fa alatt. Ellenség jön, fölkeltek, győz, utána megáldja a fát. *Göcseji eredetmonda*.

4) *Égítést-szabadító mese*. Az égítettek „megszerzéséről” szóló mitológiai történetek maradványa.

5) Alvilágjárás. Mese. *Möndölöcskék*. Három hosszú keleti epikus ének megfelelője, amelyekben a megölt hős levágott fejéért vagy elrabolt subájáért megy el hűga az alvilág uraihoz, ott látja a különböző büntetést szenvedőket. (Magyarban is két különböző alvilágjárás történetben vannak a keleti elemek meg-felelői).

6) Hazulról elküldött férj fia figyelmeztetésére visszatér, megöli a lábából előkerülő vetélytársat, feleségének választást enged három halál között, s az a leg-kegyetlenebbet választja. *Barcsai ballada*.

---

¹ Vargyas Lajos: *A hősenek maradványai népköltészetünkben*. Magyar Néprajz V. 1988, 398-413.

² Demény István Pál: *A Szent László legenda és Molnár Anna balladánk*. Erdélyi Tudomá-nyos Füzetek 212. 1992, 3-27. Ugyanő: *A déli-osztyák hősi epika*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1992. 2. szám, 141-154. Ezek, és Demény más dolgozatai is kiterjesztik a tárgyalt hősenek összefüggéseit, különösen az észak-szibériai népek anyagára, és segítenek megismerni annak kiterjedését, sőt pontosabb értelmezését is. De a magyar anyaghoz újabb, közvetlen párhuzamot nem nyújtanak.

7) Ellenség elől menekülő anya a veszély közeledtére gyermekét hagyja el kincsesládája helyett. Majd megbánva tettét visszatér hozzá, de már halva találja, vagy a gyermek visszautasítja, illetve a legrégebbi hagyomány-területen farkasok veszik oltalmukba, és így szégyenítik meg az aszszonyt. *Szívtelen anya ballada + Vizi Péter és Pál mese eleje.*

8) A hős kiszabadítja az elrabló sárkánytól a királykisasszonyt vagy lánytestvérét, s aranyalmává változtatva hozza haza. *Mese.*

9) *Elemek mesében:* világfa, táltos ló, Nap – Hold Krisztus fejénél, többfejű emberként ábrázolt lovagló sárkány, Mágneshegy, világfa alatti alvás fejbenereséssel (*balladában*).

10) *Szószerint egyező formulák balladában:* „Egy elemében gyalogósvényt vága...”, „Vérem a véreddel egy patakot mosson...”.

Ezeknek az elemeknek és történeteknek keleti, honfoglalás előtti eredete kétségtelenül bizonyított tény. A kérdés csak az, mennyire lehet ezekből a honfoglalás kori epika egészére következtetni. Egy ilyen következtetés alkalmával ugyanis a következő megfontolások merülnek föl:

1) Minden fennmaradt, amit a honfoglalók hősénekként magukkal hoztak? Vajon nem ment sok minden feledésbe ezer év alatt, ami esetleg kiegészítené ezt a képet? Ami ezeknél fejlettebb volt? Vajon nem indult-e már el a honfoglalás korában egy olyan fejlődés a hősénekekben, ami valami fejlettebb epikát jelentett, ami felnőhetett az írásos kultúrába, majd onnan a későbbi fejlődés folyamán kiszorult? Nem kezdődött-e meg már a nagy terjedelmű eposz kifejlődése, ami a századok folyamán, új igények hatására eltűnt a felső kultúrából, míg a korábbi mítikus hősének megmaradt, leszorulva a néphagyományba, ahonnan a XIX-XX. századi gyűjtők munkája felszínre hozta? Hiszen a magyarok a honfoglalás előtt azoknak a kazároknak a birodalmával voltak kapcsolatban, akik körében már a nagy vallások: mohamedánság, zsidóság, kereszténység megjelent; s a magyarság is a honfoglalás után száz évvel már keresztény királyságot alapított. Mindkét nép tehát sokkal fejlettebb volt azoknál, amelyeknek mai kultúrájából a párhuzamok származnak.

Van is olyan jelzés, ami esetleg egy ilyen továbbfejlesztett epikára mutat: krónikáinkban: az az elbeszélés, hogy a magyarok Bizánc ostromakor elfogadták, hogy az ütközetet egy *birkózás* döntse el egy bizánci óriás és egy kis termetű magyar között. S a kis magyar egy órán át tartó birkózás után égnek emeli a bizáncit, és lezúditja a földre – így öli meg ellenfelét. Ez eltér az ilyen birkózásnak meséinkben fenntartott módjától, mivel ott a küzdők egymást egyre mélyebben verik a földbe; és eltér a Szent László legenda birkózásától is, ahol végül a megmentett lány vágja el az ellenség kardjával hátulról a vitéz lábát. Viszont keleti hősköltevényekben ugyanilyen „földre-zúditással” végez a hős ellenfelével.

Mínthogy ez a birkózás már egy konkrét „történeti” harci eseményhez kapcsolódik, elképzelhető, hogy ez már az eposz felé haladó fejlődés egy állomása volt. Csakhogy ellenkező jelzések is vannak krónikáinkban: a honfoglaló vezérek „magukról költött” énekeiről, ami viszont egy sokkal archaikusabb műfajnak fontos emléke – az önsírató halottas éneknek. Amit első személyben fogalmaztak, s

ami a temetési szertartásban oly sokáig fennmaradt, hogy Csokonai is kénytelen volt búcsúztatójának egy részét így fogalmazni. S a sirató-balladában is szinte a mai napig fennmaradt. Az pedig, hogy a középkor végén *nem* eposz-jellegű hősé-nek-hagyomány kapcsolódik legnépszerűbb „nemzeti hőszünk” Szent László személyéhez, hanem egy korábbi, „rövidebb” hősi ének, az is ellenemond annak, hogy lett volna már a korai századokban, vagy esetleg már a honfoglalás idején, fejlet-tebb eposz-szerű hősepikánk.

Természetesen az a kérdés még mindig fennáll, hogy mi tűnt el az idők fo-lyamán, s hogy csak azzal kell-e számolnunk, ami fennmaradt. Hiszen ami megma-radt, az túlnyomórészt a legarchaikusabb hagyományt képviseli: első személyű előadást, túlvilágjárást, alvásból ébresztett hős harcát, égitest-szabadítást (vagyis tulajdonképp „teremtésmondát”) és hasonlókat.

De már maga az a tény, hogy legtöbb ilyen hagyományunk nem hősé-nek ma-radványaként, vagy ahhoz legalábbis közeli „legendaként” élt tovább, hanem me-sében, balladában, fölveti a kérdést: milyen mértékben őrizhet „hitelesen” egy mese, egy ballada egykori hősé-neket?

A mese ebből a szempontból közelebb áll az epikához. Tudjuk még a fejlett, eposznak minősíthető szibériai hősé-nekekről is, hogy énekesük egy-egy részlet után prózában is elmondta a versben énekelt történetet a jobb megértés kedvéért. Tehát így a mese közvetlen örököse lehet a verses epikának. Nem véletlen, hogy két mesénk is teljes egészében fenntartott egy-egy mitikus történetet teremtésről vagy alvilágjárásról.

Más megítélés alá esik a ballada. Itt a legbizonytalanabb, hogy mit honnan vett, tartott fenn egy-egy ilyen szöveg. A ballada ugyanis már átkölti a felhasznált elemeket az új műfaj szellemében. Ami azt jelenti, hogy innen is, onnan is átvehet valamit, eseményt, elemet, fogalmazási részletet. Vagyis nem biztos, hogy ami ma egy balladában együtt van, az az egykori hősé-nekben is együtt volt. Egy példa: a Kegyetlen anya története Keleten is már két ellentétes szellemű „farkas-motívumú” epikával egyezik; egy motívumát pedig egy egészen más tartalmú me-sénk eleje tartotta fenn, amit a ballada már elhagyott. Vagyis ennél a műfajnál már „átköltésről” kell beszélnünk, nem egyszerűen „fenntartásról”. A Molnár Anna ballada pedig egyetlen elemet használt fel fogalmazásában: a világfa alatti álmodást és fejben-keresést.

Ennek ellenére a Barcsai-ballada egy kerek történetet tartott fenn, amiből azonban kimaradtak a mitikus elemek, a táltosló segítsége a hősnek (ő figyelmez-teti az asszony ellenséges voltára, ő támasztja fel a közben megölt hőst, stb.). De a történet maga, minden fontos elemével együtt, teljesen fennmaradt a balladában, mert megfelelt az új műfaj igényeinek.

További kérdések: következtethetünk-e mai keleti egyezések alapján az egy-kori átadó népre, vagy az átadás egykori földrajzi pontjára?

Az átadó népre alig következtethetünk abból, hogy ma melyik népnél talál-tuk meg az illető elemet. Hiszen már a honfoglaló magyarság is különböző eredetű törzsekből tevődött össze, nem is szólva a többségi finnugorság és a szibériai tö-

rök-mongol részek különbségéről. Számításba jöhetnek a később jött besenyők, kunok is, mint esetleges átadói bizonyos hagyományoknak. Bár itt valószínűleg más volt a helyzet, mint a honfoglalók együttesében: ott „uralkodó” kisebbség adhatta át hagyományait a többségnek, akárcsak a bolgárok esetében; míg a később jövő besenyők, kunok már kisebbségként olvadtak bele az uralkodó többségbe. Nem tartom valószínűnek, hogy ki lehetne mutatni majd egyszer besenyő, vagy kun elemeket ezekben a keleti örökségekben.

Azt pedig ma már még kevésbé lehet biztosan megállapítani, hogy melyik szibériai néptől örököltük az ott is meglevő elemeket. Hiszen a honfoglalás és az azelőtti kor népeiből hány maradt fenn azóta...Legtöbbjük eltűnt. S hogy melyiktől mit kaptak a ma ott élők, ki tudná biztosan megmondani.

Hasonló fenntartások érvényesek a földrajzi következtetésekre is. Az hogy ma egy történet vagy motívum egy bizonyos archaikus területen él, egyáltalán nem bizonyítja, hogy mindig csak ott volt található. Ezek úgynevezett „relikvum-területek”, ahol olyan hagyományok is továbbélnek, amelyek valaha szélesebb körben voltak elterjedve. A magyarok hozhatták tehát egészen más vidékről is. Hiszen népek kivesztek, mások továbbfejlődtek, régi hagyományuk elváltozott, így ezer év előtti, sőt még régebbi időkre nem terjeszthetjük ki a mai tapasztalatokat. Sőt a népvándorlásnak ezen a tájain népek egészen más helyre is áttelepültek. (Akárcsak a magyarok.) Az például, hogy bizonyos elemekben török népeknél és voguloknál találunk egyezést a magyarral, nem döntő az eredetre nézve: a vogulok ott maradtak máig, ahol valaha a magyarok szomszédai voltak, s ahonnan a magyarok oly régen eltávoztak; és ott a vogulok kaphattak később is török népekkel való érintkezésből olyan hatást, amit akkor még – a magyarokkal együtt – nem kaptak. Tehát egy-egy ilyen ugor-magyar-török egyezés nem bizonyít sem ugor-magyar, sem ugor-magyar-török kapcsolatot. Vagyis korra nem használhatjuk föl az ilyen adatot.

Mit lehet tehát ezeknek a megfontolásoknak alapján megállapítani a honfoglalók hősénekeire vonatkozóan?

Mindaz, amit biztosan ki lehetett mutatni, mint keleti hagyományt, az az eposz fejlődése előtti, mitikus, rövidebb epikára utal. Erről írta Lőrincz László³ hogy a szibériai epikus költészet kizárólagos műfaja. Én azonban az ő fesorolását nem tartom sem teljesnek, sem mindenben elfogadhatónak. Például az utolsónak felsorolt „Barcsai témát” nem tartom már a többiekkel egyező fejlődési foknak, s van, amit kihagyott, például „az alvó hőst a támadó ellenség miatt felköltik, s az harcot vív”. De általában elfogadható, hogy *ma* csak ilyeneket találunk Szibériában, valamint az általa is említett „történeti éneket”. Vagyis a hagyományban fenntartott epika ebbe a körbe tartozik. Ez valószínűsíti, hogy az egykori, teljes „honfoglalás kori epika” is csak ilyen lehetett.

Általában tehát török-mongol epikáról van szó. Egyedül az első személyű „önvallomás” nyúlik vissza valószínűleg a vogul-magyar együttélés idejébe. S bár

³ Lőrincz László: *A honfoglalás előtti magyar eposz kérdése*. Keletkutatás 1973, 27-35.

a többi is mind az igen régies „mitologikus” hősnék műfajába tartozik, de nem annak legrégebbi fajtájába. Például a Kerekes Izsákban a mitikus alvász-költögetés motívuma is túl van már a legősibb formán: ahol ez a mitikus alvás a világ zavartalanságát jelzi. Itt már ez előzetes részegségnek – tehát lakomának – az eredménye. Bár az újabban előkerült második változat még fogalmazásában utal a részegség mitikus voltára is.

Vagyis török-mongol nyelvű népektől kapott hősnékeink még a nagy eposz előtti, rövidebb, mitikus hősi énekek közé tartoznak. S már nem mitikus, de Keleten még csodás elemekkel átszótt történeteink is, mint a Barcsai és a Kegyetlen anya balladában fenntartott fejlettebb darabok is, még az eposz kialakulása előtti fokozatot képviselik. S hogy a két utóbbi a középkor végi balladába is átkerülhetett, s hogy a középkor végéig széles körben elterjedhetett a Szent László legendában fennmaradt „elrabolt nőt megmentő” történet-típus (ezt Lőrincz vajon miért hagyta ki felsorolásából?), arra vall, hogy ezek voltak azok a legfejlettebb hagyományok a magyarság körében, amelyek túléltek még a nagy műveltségváltást is, s részben a felső kultúrában (László ének), részben a néphagyományban tovább élhettek a középkor végéig, részben a huszadik század elejéig.

Vagyis minden bizonytalanság ellenére, s a jövő kutatás eredményeit, vagy előkerülő dokumentumok tanulságait sem zárva ki a lehetőségek közül, kimondhatjuk, hogy ami már biztosan keleti eredetű az ilyen jellegű hagyományokban, az döntő része lehetett egykori hősköltészetünknek.

Budapest

VARGYAS LAJOS

WHAT WAS IT LIKE THE HEROIC EPIC OF THE CONQUERING HUNGARIANS?

In this article the author summarizes his earlier findings concerning the traces of Siberian heroic epic in Hungarian folklore genres. These are as follows. *Themes and scenes*: 1. Sleeping hero is waked up because of arriving enemies. He fights, is victorious or dies (legend in verse). 2. Hero frees in a combat a girl abducted by the enemy. After victory girl searches for lice on his head under a tree or in a palace (legend of St. Vladislaus). 3. Hero falls asleep under a tree after a feast. He is waked up because of arriving enemies. He fights, is victorious and blesses the tree (legend). 4. Obtaining the Sun and the Moon (tale). 5. Journey to the underworld (tale). 6. Execution of an unfaithful woman and of her seducer (ballad). 7. Mother who abandons her children suffers humiliation (ballad and tale). 8. Bringing home a freed woman in the form of a golden apple (tale). 9. *Elements in tales*: Tree of the World, magic steed with six feet, dragon with several heads, Magnetic Mountain. 10. *Elements in ballads*: Sun and Moon next to the head of Christ, searching for lice on the head of the hero, under a tree.

The author comes to the conclusion that all these themes and elements are survivals from the fairly mythic Siberian heroic poetry, forerunner of the great epic poems. And, although there are some historical data pointing to the later development of this type of epic after the Conquest period, the form of it is unknown. The above elements, however, must have been fundamental constituents of the heroic epic of the Conquest period.

LAJOS VARGYAS